

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Дем'яненко Андрій Борисович

УДК 94:32:316.7(4)«197/200»:[82-312.1(092)]

**Історичні, політико-ідеологічні, соціокультурні й ментальні виміри
європейської дійсності другої половини 70-х років ХХ ст. – першого
десятиліття ХХІ ст. в творах Олександра Зінов'єва**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Переяслав-Хмельницький – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загальної історії, правознавства і методик навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України періоду
Другої світової війни.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Бевз Тетяна Анатоліївна,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
головний науковий співробітник відділу соціально-
політичної історії;

кандидат історичних наук
Білоцерківська Алла Сергіївна,
Національна наукова сільськогосподарська
бібліотека НААН України, старший науковий
співробітник сектору наукознавства Інституту історії
аграрної науки, освіти та техніки.

Захист відбудеться «16» червня 2017 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 27.053.01 Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» за адресою: 08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, конференц-зала ім. В. О. Сухомлинського.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30).

Автореферат розісланий «15» травня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

 Ф. Глоба

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Українська держава в сучасних умовах активно потребує формулювання й відпрацювання орієнтирів політичного, соціально-економічного, міжетнічного й духовного розвитку суспільства. При цьому вкрай важливо забезпечити ґрунтовний, якісний, незаангажований і адекватний національним та світовим викликам аналіз життєздатності й ефективності в світі ліберальної демократії, проголошеної в Україні з початку 90-х років ХХ ст. формою політичного устрою держави і соціальної організації суспільства. У широкому спектрі наукових студій феномену демократії як альтернативи поширеним у світі авторитарним політичним традиціям, неабиякий інтерес становлять питання, пов'язані з рефлексіями дослідників над перспективами ліберальної демократії не лише в країнах західної цивілізації, де певний час вона демонструє життєздатність і ефективність, а й у тих країнах, які прагнуть увійти до євроспільноти. Йдеться як про суспільствознавців, які були очевидцями становлення ліберально-демократичних практик кінця ХІХ – середини ХХ ст. (А. Бергсон, М. Бердяєв, М. Вебер, Н. Еліас, Х. Ортега-і-Гассет, П. Сорокін, Г. Спенсер, А. Тойнбі, С. Франк, О. Шпенглер, Й. Шумпетер), яким властиві не тільки очевидні переваги, але й істотні недоліки; ймовірність (навіть неминучість) їх антиліберальних і антидемократичних трансформацій у ХХІ ст. Так і про суспільствознавців другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (Р. Арон, С. Білошицький, Ж. Бодріяр, П. Бурдьє, Р. Даль, М. Дюверже, А. Камю, Г. Маркузе, К. Поппер, Н. Смелзер, М. Фуко, К. Ясперс), які окреслили цивілізаційні межі, усистемнили і проаналізували геополітичні виклики глобальному поширенню ліберальної демократії.

Пізнання «зсередини» феномену західної цивілізації впродовж 21 року проживання у ФРН (емігрував із СРСР у 1978 році), дало змогу О. Зінов'єву глибоко й неупереджено дослідити еволюцію соціальної системи, державний лад сучасного Заходу, характер і суспільні цінності «західноїдів» (термін О. Зінов'єва). Результати цих досліджень авторитетного мислителя другої половини ХХ – першого десятиліття ХХІ ст. є надзвичайно актуальними для України і українців. Його теоретичні виклади заслуговують ґрунтовного вивчення, адже ім'я О. Зінов'єва нині не просто актуальне, його напрацювання увійшли ще за життя мислителя до історії світової думки, культури, духовних пошуків і досягнень другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Суспільна актуальність теми дослідження визначається необхідністю усвідомлення й розуміння європейських реалій, основних тенденцій суспільного розвитку геополітичного регіону, до якого Україна прагне інтегруватися. Без наукових підходів до аналізу цієї ситуації неможливо виробити адекватний алгоритм органічного «входження» в євроспільноту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди» «Людинознавча історія, як ключовий дидактичний фактор сучасної історичної освіти ВНЗ» (№ державної реєстрації 011U002942).

Метою дослідження є аналіз різножанрових творів і інтерв'ю О. Зінов'єва, спрямований на виявлення історичних, політико-ідеологічних, соціокультурних і

ментальних характеристик європейської дійсності другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст.

Для реалізації поставленої мети визначені наступні **завдання**:

- проаналізувати стан наукового опрацювання теми й охарактеризувати джерельну базу та теоретико-методологічні основи дослідження;
- здійснити історичну реконструкцію становлення й розвитку інтелектуального простору Олександра Зінов'єва, виявити визначальні чинники (історичні, політичні, соціокультурні тощо) формування образу вченого-логіка, соціального філософа й психолога, політолога, письменника-сатирика, поета, художника-графіка, громадянина;
- систематизувати і дослідити сутність запропонованої О. Зінов'євим нової етики (що має як філософський, так і прикладний виміри), представлені в його різножанрових творах у вигляді конкретних правил життя людини у глобалізованому «надсуспільстві»;
- розкрити сутність наукової парадигми «західнізму», виявити його специфічні риси і відмінності в контексті компаративного аналізу з суспільством «реального комунізму»;
- розглянути сутність концепту «людинника» («человекника») у наукових працях і публіцистиці О. Зінов'єва як базового в його інтерпретації різних аспектів життя «західністського надсуспільства»;
- простежити погляди філософа на державність і державне управління «західністського надсуспільства»;
- висвітлити евристичний потенціал наукового й публіцистичного спадку філософа для з'ясування сутності характеру й суспільних цінностей «західноїдів»;
- продемонструвати перспективність і практичний сенс наукових досліджень О. Зінов'євим історичних, політико-ідеологічних, соціокультурних і ментальних характеристик «західнізму» й «західноїдів» у контексті євроатлантичної зовнішньополітичної орієнтації сучасної України;
- окреслити перспективні напрями подальшої наукової розробки досліджуваної проблеми.

Об'єктом дослідження виступає осмислення європейських реалій другої половини 70-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. в форматі історіософських, політологічних, соціогуманітарних, антропологічних дискурсів і рефлексій професора О. Зінов'єва.

Предметом дослідження є найважливіші складові історичних, політико-ідеологічних, соціокультурних і менталітетних студій О. Зінов'євим європейської дійсності другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст.: концепцій «західнізму» й «західноїдів»; «людинника»; «західністської клітинки»; «західністського надсуспільства»; державності й державного управління в «західністському надсуспільстві»; характеру й суспільних цінностей «західноїдів»; правил «життя» людини («зіновйог») у глобалізованому світі (насамперед, «західністському надсуспільстві»).

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець 70-х років ХХ ст. – перше десятиліття ХХІ ст., тобто період активної наукової, літературної, просвітницької, мистецької й громадської діяльності О. Зінов'єва. Водночас розглядаючи окремі

проблеми дослідження, автор виходить за визначені межі, щоб простежити формування світогляду й громадянської позиції О. Зінов'єва, вплив політико-ідеологічних, соціокультурних і ментальних чинників (ідеться про передвоєнне становлення особистості видатного мислителя) на цей процес.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію, яка за класифікацією С. Хантінгтона входить до «Західної цивілізації» (ФРН, Мюнхен) і до цивілізації, яку вчений умовно позначив «Православною» (СРСР, Російська Федерація), де проявилася внутрішня (власна рефлексія О. Зінов'єва) й зовнішня рефлексія (скерована на усвідомлення процесу наукового пізнання західного світу та його результатів у цілому), де О. Зінов'єв розгорнув активну наукову, літературну, просвітницьку, мистецьку й громадську діяльність з кінця 1970-х років.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять загальнонаукові, універсальні засади об'єктивності, історизму, системності, всебічності, міждисциплінарності. Застосування структурно-функціонального аналізу, біхевіоралістського й антропологічного підходів уможливило теоретичну синхронізацію та оптимальне використання найважливіших аспектів наукової діяльності й літературної творчості О. Зінов'єва для з'ясування сутності історичних, політико-ідеологічних, соціокультурних і ментальних характеристик європейської дійсності другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. Ґрунтуючись на вище окреслених методологічних засадах, відповідно до мети і змісту поставлених дослідницьких завдань, у дисертаційному дослідженні автором застосовано адекватний їм методичний інструментарій: *загальнонаукові* (діалектичний, метод аналогій, метод наукової абстракції, методи аналізу й синтезу, індукції та дедукції, компаративний (порівняльний)), *міждисциплінарні* (методи філософії, політології, економіки, етики, соціальної психології, синергетичний, статистичного аналізу, аналіз електоральної статистики, контекстуального аналізу), *історичні* (ретроспективний (історико-генетичний), проблемно-хронологічний, просопографічний, метод періодизації, методи герменевтики, історичної біографістики, дискурс-аналіз, метод «виявлення» (detection)) методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному: *уперше:*

– встановлено, що логічна, філософська, соціологічна, політологічна, літературна й публіцистична спадщина О. Зінов'єва в Україні залишається малодослідженою, відсутні системні, узагальнюючі праці про формування образу ученого-логіка, філософа й соціолога (мотиви, зміст, напрями творчої діяльності дослідника, його наукові пріоритети, внутрішній і зовнішній світ ученого, стосунки з колегами по науковому й літературному «цеху», його літературний стиль – соціологічні романи і оповідання), його політичну концепцію, художню творчість, життєву філософію;

– обґрунтовано періодизацію наукової діяльності й літературної творчості О. Зінов'єва, виокремлено: «логіко-філософський» або «власне науковий» (до 1978 року); «критично-соціологічний» (1978–1985); «антиперебудовний» і «антизахідністський» (1985–1999); «прогностичний» і «логічний» етапи (1999–2006);

– запропоновано й упроваджено міждисциплінарний підхід для системного вивчення та узагальнення наукового, літературного й художнього доробку О. Зінов'єва: історіографічний аналіз охоплює результати досліджень філософів, соціологів, політологів, правознавців, істориків, культурологів, соціальних психологів, філологів, представників інших соціально-гуманітарних наук.

Удосконалено:

– біобібліографію вченого, що дозволило відтворити цілісну картину становлення О. Зінов'єва як ученого, громадського діяча, громадянина, його самобутнє світосприйняття, неповторну творчу позицію;

– тезу, що візитівкою публіцистичних творів О. Зінов'єва стала особлива (неповторна) термінологія: «людинник», «західнізм», «західноїд», «гомо советікус», «катастрофка», «горбачовізм», «передсуспільство», «надсуспільство», «комунальна сфера», «соціальність», «закони соціальності», «соціальна еволюція», «рогатий заєць», за допомогою якої розкрито самобутнє сприйняття й розуміння філософом європейської дійсності кінця 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст.

Набули подальшого розвитку:

– підходи до вивчення проблеми інноваційності створеного й упровадженого О. Зінов'євим нового літературного жанру, названого ним «соціологічним романом». Завдяки цьому жанрові й власній творчій позиції філософом запропоновано інноваційний спосіб історичного й соціального аналізу та новаторську форму представлення особливостей і закономірностей розвитку теорії державознавства;

– обґрунтування інноваційності, неповторної індивідуальності й дієвості запропонованої О. Зінов'євим « нової етики», якій притаманні філософський і прикладний виміри, представленої в його різножанрових творах у вигляді конкретних правил «життя» людини («зіновйоги»);

– узагальнення можливих підходів до ефективного реформування й демократизації політичної влади і системи України через призму використання найважливіших аспектів його наукового спадку (інтердисциплінарності й мультиметодологізму, «наукових поворотів» в його дослідницьких практиках тощо) й літературної творчості.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження в сфері практичної політики уможливають адекватне розуміння феномену Західної цивілізації, позитивних і негативних наслідків майбутнього вступу України до ЄС, а використання отриманих дисертантом знань допоможе зробити виважений, прагматичний зовнішньополітичний крок в інтересах українського суспільства й кожного українця зокрема. Отримані результати й обґрунтовані висновки можуть використовуватися для підготовки робіт узагальнюючого характеру, монографій, підручників і навчальних посібників з історії науки, соціології, політології, культурології, для створення енциклопедичних, словникових і довідкових видань, розробки і викладання спеціальних курсів у ВНЗ України.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати і висновки, що виносяться на захист, отримані автором особисто. Наукові статті здобувача в фахових виданнях (у т. ч. зарубіжному) є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і рекомендації обговорювалися на засіданнях кафедри загальної історії, правознавства

і методик навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», оприлюднені на Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Україна в сучасному світовому просторі» (Переяслав-Хмельницький, 04–05 лютого 2013 р.); I Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених і студентів «Актуальні проблеми розвитку науки в контексті глобальних трансформацій інформаційного суспільства» (Переяслав-Хмельницький, 28–29 листопада 2013 р.); IV Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 15 липня 2014 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Безпека життєдіяльності і охорона здоров'я дітей і молоді XXI сторіччя: сучасний стан, проблеми та перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 18–19 вересня 2014 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Безпека життєдіяльності і охорона здоров'я дітей і молоді XXI сторіччя: сучасний стан, проблеми та перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 24–25 вересня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Дунайські наукові читання: європейський вимір і регіональний контекст» (Ізмаїл, 15–17 жовтня 2015 р.), Міжнародній конференції молодих учених «Сучасні тренди суспільних і гуманітарних наук» (Переяслав-Хмельницький, 13 вересня 2016 р.).

Публікації. Результати дослідження викладені в 11 наукових працях, з них 4 статті – у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України, 1 стаття – у науковому виданні іноземної держави (Грузії), 3 статті – апробаційного характеру, 3 статті додатково відображають результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (407 найменувань). Повний обсяг дисертації нараховує 225 сторінок, з них 220 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет дослідження, його мету й завдання, охарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення, вказано форми апробації й наведено відомості про структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база й методологічна основа дослідження»** проаналізовано стан наукового вивчення проблеми, охарактеризовано джерельну базу, залучену дисертантом, зроблено огляд методологічних засад дослідження.

У **підрозділі 1.1.** – «*Стан наукової розробки теми*» – констатується значний дефіцит публікацій у вітчизняній науці, присвячених дослідженню політичних поглядів О. Зінов'єва (особливо проблем їх становлення), наукових концепцій «західнізму» й «західноїдів»; «людинника»; «західністської клітинки»; «західністського надсуспільства»; державності й державного управління «західнізму»; характеру й суспільних цінностей «західноїдів»; правил «життя» людини («зіновйоги») у глобалізованому світі («західністському надсуспільстві»). Зазначено, що переважна частина вітчизняних публікацій, присвячених О. Зінов'єву, має біографічний характер, розкриває життєвий шлях мислителя (особливо повоєнний період його життєдіяльності), етапи його наукової діяльності й

літературної творчості. Вітчизняні дослідники недавно активізували вивчення наукового доробку й публіцистичної спадщини філософа. До наукової, літературної, мистецької спадщини О. Зінов'єва зверталися В. Бурега, М. Бухтєєв, Д. Видрін, Г. Гребенник, Т. Єреськова, Т. Кандуба, О. Клімова, Л. Мельцер, Д. Муза, Ю. Наріжний, Б. Саєнко, Н. Скок та інші.

Проаналізовані праці з досліджуваної проблеми за хронологічним принципом умовно віднесено до двох історіографічних періодів: 1) опубліковані за життя О. Зінов'єва, у рамках якого виокремлено радянський (кінець 1970-х років – до 1991 року) і російський (пострадянський, початок 1990-х років – 2006 рік) етапи; 2) сучасна історіографія (насамперед, російська, після 2006 року). Серед найпомітніших напрацювань зарубіжних авторів першого історіографічного періоду варто вказати, насамперед, монографії Л. Давидової, Дж. Елстера, О. Катишевцевої, М. Кірквуда, Л. Суханека, Ф. Фассіо, Ф. Хансона, К. Шваба. До другого історіографічного періоду віднесено публікації П. Барашева, Г. Бенсімона, П. Вайля, М. Геллера, О. Геніса, А. Гусейнова, Л. Давидової, Д. Жуковського, М. Зальцберга, О. Зінов'євої, К. Кантора, М. Кірквуда, О. Комовської, Д. Кошко, В. Міронова, Л. Мітрохіна, С. Ріврона, О. Скворцова, Ф. Фассіо.

За проблемним принципом науковий доробок провідних учених-«зінов'єзнавців» представлено чотирма групами: 1) видання, присвячені життєвій і професійній біографії О. Зінов'єва. Попри відмінності, пов'язані з суб'єктивними інтерпретаціями біографічних фактів, політичними й особистими симпатіями (домінували у середовищі зарубіжних авторів і стали домінувати у публікаціях російських дослідників після смерті О. Зінов'єва) та антипатіями (переважали у публікаціях радянських і пострадянських авторів «критично-соціологічного», «антиперебудовного» та «антизахідністського», «прогностичного» й «логічного» етапів) авторів (йдеться про горизонтальні зв'язки О. Зінов'єв – колеги-недоброзичливці, заздрісники і т. п.), їх фактологічний матеріал став джерелознавчо-історіографічним фундаментом подальших досліджень життєвого шляху О. Зінов'єва; 2) праці, в яких досліджується науковий (логічний, філософський, соціологічний, психологічний, політологічний) доробок О. Зінов'єва, у т. ч. окремі аспекти розвитку його політичної концепції; 3) публікації, присвячені мистецькій (як письменника-сатирика, поета, публіциста, художника-графіка) біографії О. Зінов'єва; 4) праці, які доповнюють інтелектуальний простір відомого мислителя ХХ – першого десятиліття ХХІ ст. аспектами його громадської й просвітницької діяльності.

Найґрунтовнішим дослідженням політичних поглядів О. Зінов'єва (особливо проблем їх становлення) є науковий доробок російського дослідника Д. Жуковського. Він спробував співставити погляди О. Зінов'єва на соціально-політичну структуру радянського, західного й пострадянського російського суспільства з концепціями, розробленими іншими російськими і зарубіжними дослідниками (насамперед, відомими радянологами і росієзнавцями З. Бжезинським, С. Коеном, Р. Пайпсом). Д. Жуковський спробував виявити основні етапи розвитку політичної концепції О. Зінов'єва (теорія «реального комунізму»; концепція «західнізму» (вона розглянута в його кандидатській дисертації лише в контексті критики пострадянського суспільства в ракурсі концепції протистояння

«західністської» і російської цивілізації); концепція «пострадянїзму»); запропонував періодизацію розвитку політичних поглядів філософа (період антисталінізму; критика реального комунізму; критика «західнізму»; критика пострадянїзму); уточнив можливі недоліки у науковому осмисленні О. Зінов'євим радянського, «західністського» й пострадянського російського суспільств.

Г. Гребенник, розглядаючи методологічні основи політичної концепції О. Зінов'єва, визначав його погляди як «соціологічний макіавеллізм», проводячи паралелі з переконаннями відомих мислителів Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, К. Маркса, Ф. Ніцше й В. Леніна. Л. Давидова проаналізувала соціологічну теорію О. Зінов'єва, приділивши особливу увагу тій частині, яка пояснює сутність великого еволюційного перелому, що почався в другій половині ХХ ст. У рамках вивчення цього процесу, що набув глобального характеру, нею подається аналіз посткомуністичної соціальної організації в Росії, зроблений О. Зінов'євим, а також його бачення місця й перспектив Росії в процесі глобалізації. О. Катишевцева вперше розглянула соціальні ідеї О. Зінов'єва як цілісну соціально-філософську концепцію. Авторка кваліфікувала соціальну філософію О. Зінов'єва як філософію життя. О. Комовська, досліджуючи романи О. Зінов'єва, розглянула механізм поєднання художніх (література) й наукових (соціологія) законів. У текстах О. Зінов'єва вона відзначила принципово новий підхід до соціологізації літератури: вивчаючи праці В. Фріче, В. Переверзева, О. Зінов'єв відійшов від «вульгарної соціології» минулого, зробив акцент на теорії «позаісторизму» й «позапозитивізму», запропонованої Т. Адорно, Л. Гольдманом. О. Зінов'єв уточнив концепцію й пов'язав проблему появи соціології літератури зі зростаючим тиском на особистість не конкретних суспільних сил (відчуження й матеріалізації), а об'єктивного соціального закону.

Існуючий дефіцит літератури, присвяченої аналізу політичної концепції, зумовив необхідність виконання цього дисертаційного дослідження.

У підрозділі 1.2. – «Джерельна база й методологія дослідження» – виокремлено групи джерел: 1) опубліковані праці О. Зінов'єва, які систематизовано за напрямками його діяльності (а) наукові праці (монографії, дисертації, наукові есе, статті в різноманітних збірниках і періодичних суспільно-політичних виданнях, присвячені питанням логіки (питання багатозначної логіки стали предметом дослідження наукової школи О. Зінов'єва, досягнення якої набули союзного й міжнародного визнання) й методології науки, філософії, соціології, політології, психології, аналізу соціально-політичних систем, що склалися в СРСР (суспільство «реального комунізму»), країнах Заходу («західністське надсуспільство») й пострадянської Російської Федерації); б) літературні твори (соціологічні романи, повісті, оповідання, есе, поеми і вірші); в) публікації, які віддзеркалюють його просвітницьку й громадську діяльність (інтерв'ю на телебаченні й радіо, публічні лекції й зустрічі з читачами). Усього він написав понад 70 книг: 18 – праці з логіки; 15 – соціологічні праці; 25 – твори художньої літератури; 14 – збірники публіцистики загальним тиражем близько 3 млн. екз. 26 мовами світу; г) твори мистецтва (картини, сатиричні портрети, карикатури, шаржі); 2) авторитетні наукові видання, в яких зафіксовані стадії розвитку «зінов'єзнавства» («Зиновьев. Исключительный журнал», «Вопросы философии», «Знание. Понимание. Умение»);

3) інтернет-ресурси; 4) енциклопедична, словникова, довідникова й навчальна література; 5) епістолярні джерела; 6) мемуаристика. Різні за історичним походженням, глибиною й повнотою висвітлення різноманітних аспектів досліджуваної проблеми джерела за критичною масою евристичного потенціалу забезпечили надійне підґрунтя для комплексного вивчення дисертантом заявленої теми та обґрунтованих висновків.

Зазначено, що методологічною основою дисертаційного дослідження є його побудова на загальнонаукових універсальних засадах:

- об'єктивності (неупереджений і незаангажований підхід до вивчення історичних постатей, явищ і подій минулого, верифікація історіографічних оцінок попередників і сучасників, використання достовірної, перевіреної інформації з проблем, які аналізуються, неупередженість оцінок і висновків);

- історизму (політична концепція у наукових працях і публіцистиці професора вивчалася в тісному зв'язку з конкретно-історичними обставинами її виникнення й розвитку, характером саморозвитку та змінами в історичній ретроспективі);

- системності й усебічності (дослідження багатовимірної проблеми різноманітних вимірів європейського життя другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. в різножанрових творах професора О. Зінов'єва як цілісності з певною сукупністю складових елементів, розгалуженими і багатогранними зв'язками між ними як по лінії внутрішньої організації системи, так і в системі складних взаємозв'язків у вимірі політичних режимів і систем);

- міждисциплінарності (до аналітичних процедур включені результати досліджень зарубіжних, переважно російських, частково вітчизняних філософів, політологів, соціологів, правознавців, істориків, психологів, літературознавців, представників інших соціально-гуманітарних наук);

- структурно-функціонального аналізу (дозволив поглянути на проблему становлення інтелектуального простору й політичної концепції О. Зінов'єва як систему (певну якість, органічне ціле), що складається зі структурних елементів, зв'язків і взаємозв'язків між елементами, умов їх діяльності тощо);

- застосування біхевіоралістського (уможливив вивчення поведінки суб'єктів та об'єктів сучасного західного «надсуспільства») й антропологічного (трактує культуру та суспільні цінності як інституційно заданий спосіб задоволення потреб людини і людських спільнот, що дозволило осмислити ключові категорії дослідження – політичну культуру, політичну свідомість, політичну поведінку, суспільні цінності «західноїдів») підходів уможливило теоретичну синхронізацію аналізу різножанрових творів О. Зінов'єва про історичні, політико-ідеологічні, соціокультурні й ментальні характеристики європейської дійсності другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст.

Відповідно до мети і змісту поставлених дослідницьких завдань, у дисертаційному дослідженні застосовано адекватний їм методичний інструментарій: загальнонаукові, міждисциплінарні та історичні методи. *Діалектичний* уможливив розгорнуту історичну реконструкцію становлення й розвитку інтелектуального простору О. Зінов'єва, з'ясування визначальних чинників формування вченого-логіка, соціального філософа й психолога, політолога, письменника-сатирика, поета, художника-графіка, громадянина, враховуючи можливості переходу від однієї якості

до іншої в залежності від обставин. Метод *аналогій* допоміг порівняти політичні системи «реального комунізму» і «західністського надсуспільства» й відповідні політико-владні процеси у них. Метод *наукової абстракції* використаний для відсторонення від другорядного в досліджуваній проблемі, вибору тих суспільних зв'язків і інститутів, які нам уявляються системоутворюючими. Завдяки комбінуванню методу *аналізу й синтезу* шляхом виокремлення складових елементів «західністського надсуспільства» і з'ясуванню специфіки та розвитку кожного з них в історичній ретроспективі, відтворено узагальнену систему знань про історичні, політико-ідеологічні, соціокультурні й ментальні виміри європейського життя другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. в різножанрових творах О. Зінов'єва. Застосування методу *індукції та дедукції* допомогло зрозуміти співвідношення загального й часткового в з'ясуванні предмету дослідження.

З міждисциплінарних методів у дисертації використані *компаративний (порівняльний)* (зіставлення за визначеними параметрами однотипних і різнотипних історичних, політико-ідеологічних, соціокультурних і ментальних фактів, процесів, явищ тощо), *синергетичний* (розгляд «західністського надсуспільства» і влади як системи, якій властиві взаємопроникнення, відкритість, динамізм, самоорганізація, домінування функціональної стабільності тощо). Вивченню первісної інформації про «західністське надсуспільство» сприяли емпіричні методи *спостереження, аналізу електоральної статистики* (результатів виборів, референдумів), *оцінювання* (визначення якості функціонування інститутів влади, урядових та інших програм, їх відповідності демократичним критеріям і принципам справедливості), *контекстуального аналізу* (поряд з індивідуальними ознаками історичних явищ враховувалися ознаки контекстів, до яких ці явища відносяться).

3-поміж історичних прийомів дисертант спирався на метод *ситуаційного аналізу* (вивчення інтелектуального простору О. Зінов'єва в реальних ситуаціях: суспільстві «реального комунізму», сучасному «західністському», пострадянському російському суспільствах); метод *суцільного й вибіркового аналізу текстів і дискурсів* (*дискурс-аналіз* сприяв дослідженню комунікативних процесів в історичному, політико-владному, соціальному й ментальному середовищі сучасного «західністського надсуспільства» з огляду на їх співвідношення з політичною культурою та ідеологією, з урахуванням особистісних характеристик політичних суб'єктів; *метод «виявлення» (detection)* сприяв диференціації певних типів пропаганди у тих чи інших текстових матеріалах; метод *статистичного аналізу. Ретроспективний (історико-генетичний)* метод допоміг виокремити характерні риси і тенденції історичних фактів, подій і явищ, простежити їх генезис на попередніх етапах історичного розвитку. Завдяки *проблемно-хронологічному* методу висвітлення основних аспектів дослідження здійснено історичну реконструкцію становлення інтелектуального простору О. Зінов'єва, виявлено визначальні чинники (політичні, соціокультурні, конфесійні тощо) формування вченого-логіка, соціального філософа й психолога, політолога, письменника-сатирика, поета, художника-графіка, громадянина. Специфіка дисертаційного дослідження зумовила використання *просопографічного* методу, тісно пов'язаного з історичною біографістикою. Він ліг в основу вивчення життєвої траєкторії професора О. Зінов'єва в усій сукупності її індивідуальних рис і якостей, взаємозв'язків із оточенням, владою, існуючою політичною системою загалом.

Метод *періодизації* використано для встановлення хронологічно послідовних етапів у становленні, розвитку й розширенні інтелектуального простору О. Зінов'єва. Використання *герменевтичного* методу зумовлено необхідністю тлумачення текстів О. Зінов'єва за допомогою включення текстової інформації в більш широкий контекст знань про західне суспільство та його цінності, з їх інтерпретацією, доповненням додатковими значеннями, зафіксованими у текстах філософа.

У другому розділі – «Історична реконструкція генези інтелектуального простору Олександра Зінов'єва» – запропоновано комплексну реконструкцію інтелектуального простору О. Зінов'єва, розкрито особливості формування й змістовне наповнення внутрішнього й зовнішнього світу мислителя, здійснено спробу представити образ ученого на тлі епох (XX – перше десятиліття XXI ст.). Життєвий шлях, наукову (інтелектуальне співтовариство, вертикальні й горизонтальні зв'язки ученого, наукове суперництво, настороженість колег-недоброзичливців, ізоляція, навіть вигнання з колективу й піддання повному остракізму) діяльність і художню творчість О. Зінов'єва представлено трьома радикально відмінними періодами: радянським (1922–1978 роки), європейським (1978–1999 роки) і пострадянським (новітнім російським, 1999–2006 роки). Виявлено визначальні чинники (політичні, соціокультурні тощо) формування ученого-логіка, соціального філософа й психолога, політолога, письменника-сатирика, поета, художника-графіка, громадянина.

У підрозділі 2.1. – «Радянський період становлення інтелектуального простору Олександра Зінов'єва (1922–1978 роки)» еволюцію його життєдіяльності в рамках періоду диференційовано на ряд етапів формування й розвитку творчої індивідуальності авторитетного науковця зі світовим ім'ям: 1) передвоєнне становлення особистості видатного мислителя; 2) духовно-етичне загартування його особистості в роки Другої світової війни; 3) післявоєнний – завершення соціально-гуманітарної освіти, перерваної війною; 4) створення спільно з деякими аспірантами і студентами філософського факультету МДУ імені М. В. Ломоносова філософсько-логічного гуртка, де в опозиції до традиційної формальної й ортодоксальної діалектичної логіки обговорювалися логіко-методологічні проблеми побудови і розвитку наукового знання; вироблення О. Зінов'євим власної життєвої концепції, одним із самобутніх принципів світосприйняття якої став «Іти власним шляхом усупереч усім і всьому»; 5) з кінця 1950-х – до середини 1970-х років – розробка оригінальної логіко-математичної концепції побудови наукового знання й створення на філософському факультеті МДУ імені М. В. Ломоносова, а пізніше в Інституті філософії АН СРСР наукової школи багатозначної логіки, наукові досягнення якої набули союзного й міжнародного визнання (проте, радянське компартійне керівництво зробило філософа «невиїзним» і позбавило можливості презентувати оригінальність запропонованого наукового підходу та конструктивність досягнень власної наукової школи на міжнародних філософсько-логічних форумах); вироблення О. Зінов'євим власної життєвої концепції, вираженої формулою «Я є держава», й чіткого плану побудови власної самобутньої внутрішньої «суверенної держави»; в аспекті поведінковому філософ вибудував для «власного споживання» систему правил поведінки («житіє», «зіновйогу») у глобалізованому світі; 6) друга половина 1970-х років – рефлексія протиріч науково-професійної й духовно-етичної

діяльності філософа, що привело до ідейного відчуження ним цінностей радянської дійсності, пізніше – радикальної їх критики. За публікацію в Швейцарії сатиричного роману «Светлое будущее» (1976) О. Зінов'єва звільнили з посади старшого наукового співробітника, позбавили наукового ступеня доктора філософських наук і вченого звання професора, нагород (у т. ч. військових); виключили з членів КПРС, змусили у 1978 році емігрувати з СРСР, позбавили радянського громадянства; вилучили його книги з усіх бібліотек СРСР, виключили його ім'я з енциклопедій і вузівських програм; довкола нього створили атмосферу замовчування.

У підрозділі 2.2. – «Європейський період розвитку інтелектуального простору Олександра Зінов'єва (1978–1999 роки)» – еволюцію його подальшої життєдіяльності та представлення образу ученого, письменника й громадянина, диференційовано на такі етапи: 7) з 1978 року – розвиток на рубежі 1970–1980-х років літературної майстерності в жанрі сатиричної поезії, публіцистичної прози, соціологічних романів і повістей, у яких він постав непримиренним противником радянського ладу, викривачем номенклатурного соціалізму як цитаделі світового зла; 8) від початку перебудови у СРСР – рефлексія філософом структури радянського «надсуспільства» як соціалістичної системи, що прагнула зберегти колишні комуністичні ідеали і побудова ним оригінальної філософсько-соціологічної концепції «комунального суспільства»; на горбачовську перебудову О. Зінов'єв відгукнувся зверненням до вивчення сучасного йому Заходу, відкинув головні цінності «західністського надсуспільства», змінив акценти і тональність в оцінках радянського комунізму, в аналізі радянського досвіду в його працях домінувало зацікавлене розуміння, піддав різкій критиці перетворення в Російській Федерації, марксистській теорії протиставив власну загальну соціологію й теорію наукового комунізму; 9) культурно-історична рефлексія подій 1991–1993 років, що призвели до руйнування СРСР як світової держави; з'ясовано сутність «наукового повороту» в дослідженнях філософа; розкрито нетипову для колишніх радянських дисидентів громадянську й наукову позицію О. Зінов'єва, який постав майже апологетом самодостатності радянської системи як неминучого етапу розвитку соціалістичної ідеї в «комунальних» умовах російського суспільства.

У підрозділі 2.3. – «Пострадянський (новітній російський) період розширення інтелектуального простору Олександра Зінов'єва (1999–2006 роки)» – зроблені остаточні штрихи до змалювання образу ученого, письменника, художника й громадянина О. Зінов'єва. Виділено десятий етап життя й творчості видатного філософа, який розпочався з його повернення 30 червня 1999 року на постійне проживання в Москву, де він переважно опікувався питаннями логіки і методології соціального пізнання, теорії соціальної організації суспільства, соціального поступу, історичного процесу. Світові авторитети у сфері логіки (К. Айдукевич, Ю. Бохенський, Р. Фон Врігт, А. Дж. Айер) включили О. Зінов'єва до кола дослідників, чий доробок справив величезний вплив на прогрес логічної науки. Його останні роботи пронизані песимізмом щодо майбутнього людства, оскільки він вважав, що розвиток людської цивілізації перестав бути природно-історичним процесом, яким він був упродовж тисячоліть, тепер він планується, керується й контролюється. Окрему грань його непересічної особистості становило захоплення образотворчим мистецтвом. О. Зінов'єв користувався як звичними для гуманітарних

досліджень жанрами наукових статей, есе, трактатів, так і новим, спеціально розробленим ним для цього синтетичним науково-літературним жанром соціологічних романів і повістей (він розкрив неповторну індивідуальність, власний індивідуальний стиль і неповторне самобутнє світосприйняття вченого), у якому науково-соціологічні результати представлені в художній формі. З'ясовано естетичні особливості соціологічних романів (повістей) О. Зінов'єва, специфіку використання філософом у власній літературній творчості поезії. Одним із його найважливіших відкриттів став антропологічний тип, який філософ виробив у результаті багаторічного «експерименту над собою», проаналізовано його сутність.

Третій розділ – «Ключові виміри європейської дійсності другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. в творах Олександра Зінов'єва» – присвячено дослідженню політичних поглядів (особливостей становлення, розвитку й трансформації) О. Зінов'єва, сутності його наукової парадигми «західнізму» й «західноїдів»; «людинника»; «західністської клітинки»; «західністського надсуспільства». Простежено погляди філософа на державність і державне управління «західнізму», висвітлено евристичний потенціал наукового й публіцистичного спадку філософа для з'ясування сутності характеру й суспільних цінностей «західноїдів».

У підрозділі 3.1. – «Наукова парадигма «західнізму» у контексті компаративного аналізу О. Зінов'євим суспільства «реального комунізму»» – з'ясовано змістовне наповнення дефініції «західністське надсуспільство», його особливості, виявлено як істотні недоліки, так і переваги у порівнянні з суспільством «реального комунізму», трактування яких у різножанрових творах залишив нащадкам видатний філософ, використавши для цього власний логіко-методологічний інструментарій. Сучасне «західністське надсуспільство», на його переконання, – це складне переплетіння ділових і комунальних відносин з виразною тенденцією до посилення останніх; цей лад містить елементи і капіталізму, й демократії, але не зводиться лише до них; ця система наділена спроможністю до самовдосконалення й засобами управління величезними масами людей, здатна долати рамки національних держав і діяти у глобальних масштабах.

У підрозділі 3.2. – ««Людинник» («человекник») – базовий концепт в інтерпретації О. Зінов'євим різних аспектів життя «західністського надсуспільства»» – з'ясовано сутність деяких стабільних утворень (чогось середнього між початковим рівнем соціальності та її зрілим станом), на яких тримається соціальна система (наприклад, «західністського надсуспільства»), названих філософом «людинником». Обґрунтовано думку, що окрім загальних характеристик, які притаманні первинній соціальній множинності (наявність спільної діяльності й вертикалі управління), він володіє й додатковими властивостями (мешканці «людинника» живуть єдиним історичним життям, з покоління в покоління відтворюючи собі подібних і структуру власного об'єднання; він функціонує на певній, стійкій території, має значну автономію внутрішнього життя, турбується про засоби для існування, прагне до самозбереження, відбиваючи зовнішні загрози). Важливим чинником О. Зінов'єв визнавав самоідентифікацію жителів «людинника», вважав, що людство живе в епоху утворення «людинників»

глобального масштабу, які прагнуть до світової гегемонії й до об'єднання всього людства в єдиний глобальний «надлюдинник».

У підрозділі 3.3. – «Державність і державне управління «західноїдів» у наукових студіях О. Зінов'єва» – проаналізовано наукові погляди філософа на державність і державне управління в «західністському надсуспільстві», його прогнози щодо неминучості занепаду Заходу, якщо «західністська» держава й надалі потужно поглинатиме плоди праці керованого ним суспільного організму. Система управління «західністським надсуспільством» охарактеризована філософом як ділова, пристосовницька, гетерогенна, опосередкована й регульовальна. О. Зінов'єв вказав, що в останні роки ХХ ст. наступив такий період у розвитку державності «західнізму», коли головною функцією держави стало управління внутрішнім життям суспільства, а законодавство перетворилося на засіб управління. З'ясовано, що в сфері «західністської» державності О. Зінов'єв розрізняв рівень державності в звичному сенсі, на якому присутня демократія, і рівень «наддержавності», який не містить у собі демократичної влади (немає політичних партій («західністські» партії не мають чіткої й систематизованої ідеології, стратегічних далекосяжних цілей і програм їх досягнення, діють, керуючись найближчими практичними цілями), поділу влади, публічність зведена до мінімуму або виключена зовсім, переважають принципи таємності, кастовості, особистих змов). О. Зінов'єв довів, що до кінця «холодної війни» у рамках західних країн («національних держав») сформувалися своєрідні «надбудови» над компонентами їх соціальної організації (наддержавна, надекономіка, надідеологія й т. д.); у результаті їхньої взаємодії утворилися «надбудовні» об'єднання наднаціонального й міжнаціонального масштабу, об'єднання, що охоплюють увесь західний світ («глобальне надсуспільство»). «Західністська» наддержавна зростала частково на основі демократії (як підставі її розвитку), частково на основі недемократичних компонентів державності (як заперечення демократії), частково з недержавних джерел (як явище недержавне).

У підрозділі 3.4. – «Осмислення характеру й суспільних цінностей «західноїдів» у різножанрових творах професора О. Зінов'єва» – з'ясовано фундаментальний принцип життя «західноїдів» – «працювати на себе, розглядаючи усіх інших як середовище й засіб буття». Філософом доведено, що почуття «західноїдів» зовнішньо удавані, формальні, штучно перебільшені, завчені, неглибокі й нетривалі, співпереживання не перетворюється на щось принципово важливе й не породжує глибокі драми. Головним регулятором життєдіяльності, метою, контролером і наглядачем «західноїдів» О. Зінов'єв назвав гроші, саме в них концентрується й символізується сутність життя «західноїдів» (з перемогою «західнізму» виникли умови для «грошового тоталітаризму» (термін О. Зінов'єва)). Він стверджував, що взявши до уваги характер і міру залежності (незалежності) людини від інших індивідів з точки зору здобуття ними засобів існування, «західноїди» не є вільними людьми, вони перебувають у стані вимушеності вчинків; вертикальна динаміка (соціальні ліфти) у західних країнах незначна; поставлено під сумнів тезу про західне суспільство як суспільство рівних можливостей.

Ядром, стрижнем і основою західної системи виховання людей і маніпулювання ними учений визначив ідеологічну й культурологічну сфери. Ідеологічна обробка населення західних країн вибудована не як примусовий обов'язок і додаткове

навантаження, а як розвага й корисна для споживачів ідеологічного продукту діяльність. Ідеологія «західнізму» є позагруповою, позакласовою, загальною, вона виникає, зберігається й поширюється як особливий і самостійний елемент суспільного устрою та є справою всього суспільства. Їй притаманне надмірне роздмухування суб'єктивного чинника, перебільшення ролі окремих осіб і применшення, ігнорування й фальсифікація сутності та ролі об'єктивного чинника. О. Зінов'єв вважав, що система цінностей «західнізму» у сучасних умовах трансформувалася в систему спокус, а «західністське надсуспільство» є обачливо-прагматичним. Філософ наголошував, що «західноїд» став вищим рівнем еволюції людини (штучно виведеною надлюдиною), надлюдські відносини якого неглибокі, легше встановлюються й безболісно обриваються, розважливі, припускають вигоду та користь, необтяжливі, зберігають дистанцію, яка рятує від безцеремонних вторгнень сторонніх у «душу» й особисте життя, дають змогу не витратити даремно час, сили, почуття, думки і кошти, штучні, прагматично сконструйовані. Наслідком надлюдських відносин є холодність і стриманість, байдужість до долі ближнього, дефіцит «душевності», самотність, відчуття непотрібності та інші явища західного способу життя.

ВИСНОВКИ

1. Наявна історіографія проблеми засвідчує відсутність комплексних синтетичних праць (насамперед вітчизняних), присвячених політичним поглядам (особливо проблемам їхнього становлення) О. Зінов'єва, сутності його наукових концепцій «західнізму» й «західноїдів»; «людинника»; «західністської клітинки»; «західністського надсуспільства»; державності й державного управління «західнізму»; характеру та суспільних цінностей «західноїдів»; правил «життя» людини (т. зв. «зіновйогі») у глобалізованому світі (насамперед, «західністському надсуспільстві»). Переважна частина нечисленних вітчизняних публікацій (у форматі статей) про О. Зінов'єва має біографічний характер, розкриває окремі аспекти життєвого шляху, наукових досліджень і літературної творчості мислителя. Наявна джерельна база, репрезентована нами у шести групах письмових джерел, а також система сучасних дослідницьких прийомів, забезпечили комплексне висвітлення проблеми історичних, політико-ідеологічних, соціокультурних і ментальних вимірів європейського життя другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. в різножанрових творах професора О. Зінов'єва.

2. Життєвий шлях О. Зінов'єва представлено трьома радикально відмінними періодами: радянським (1922–1978), європейським (1978–1998) і пострадянським (новітнім російським, 1999–2006). З метою комплексної реконструкції інтелектуального простору О. Зінов'єва, розкриття особливостей формування й змістовного наповнення внутрішнього й зовнішнього світу мислителя, представлення образу вченого на тлі епох (ХХ – першого десятиліття ХХІ ст.), еволюцію його життєдіяльності диференційовано на десять (відповідно 6–3–1) етапів формування й розвитку творчої індивідуальності авторитетного науковця зі світовим ім'ям і громадянина, внесок якого, за твердженням знаних зарубіжних дослідників, у російську та світову культуру співставний із внеском таких видатних діячів науки і мистецтва як В. Висоцький, М. Мамардашвілі, Б. Окуджави,

А. Сахаров, О. Солженіцин, Е. Радзінський, Г. Щедровіцький. Формування політичних поглядів О. Зінов'єва відбувалося в період його юності й ранньої молодості, яка припала на складну для СРСР і суперечливу епоху сталінізму. Виявлено «науковий поворот» у дослідницькому дискурсі О. Зінов'єва: усвідомивши існуючі розходження (й навіть протиріччя) між задекларованими ідеалами комунізму й реальною радянською дійсністю, О. Зінов'єв спочатку виступив з радикально-критичних позицій щодо радянської соціально-політичної системи (піддав критичному аналізу сутність жовтневої революції, роль пролетаріату й комуністичної партії в радянській державі). Пізніше, осмисливши суперечливість сталінської епохи, яка супроводжувалася, з одного боку, трагічними подіями у житті значної частини радянських громадян, а з іншого, – незаперечними досягненнями в економічній, зовнішньополітичній, військовій, соціальній і культурній сферах, він дійшов висновку про необхідність об'єктивного сприйняття сталінізму, вільного від ідеологічних стереотипів, постав майже апологетом самодостатності радянської системи як неминучого етапу розвитку соціалістичної ідеї в «комунальних» умовах російського суспільства.

3. У науковій діяльності й літературній творчості О. Зінов'єва простежуються кілька періодів: 1) *«логіко-філософський»* або *«власне науковий»* (1959–1976) – основною сферою занять ученого була логіка й методологія науки; 2) *«критично-соціологічний»* (1976–1985) – дослідження, опис і критика недоліків «реального комунізму», радянського соціального й людського досвіду в різних жанрах (соціологічних есе, публіцистиці, соціальній сатири); 3) *«антиперебудовний»* і *«антизахідністський»* (1985–1999) – критика «горбачовізму», підстав і логіки «перебудови» (яку назвав «катастрою»), розпаду радянської системи, з одного боку, – захист епохи радянського соціалізму, радянської цивілізації, названих «реальним комунізмом», а з іншого, – викриття антилюдської сутності «західного людинника» (сучасного західного «надсуспільства»); аргументував реальність встановленого ним факту великого еволюційного перелому в історії людства в другій половині ХХ ст., який полягав у переході від епохи суспільств до епохи «надсуспільств»; 4) *«прогностичний»* і *«логічний»* (1999–2006) – аналіз історичних реалій, що постали у результаті виникнення однополюсного світу, прогноз можливих версій еволюції людства та долі Російської Федерації.

4. О. Зінов'єв здійснив чотири фундаментальних відкриття, залишивши нащадкам блискучі філософські розробки: 1) оригінальну концепцію методу сходження від абстрактного до конкретного К. Маркса; 2) «комплексну чи багатозначну логіку», сутність якої полягає в тому, що логічні конструкти є продуктом мовної інженерії; 3) завдяки самотньому світосприйняттю, запропонував власну наукову позицію в сфері логіки і методології науки щодо вивчення соціальної реальності, сформулювавши концепцію методології соціальних процесів – «логічну соціологію», за допомогою якої описав «надсуспільства» «реального комунізму» й сучасного «західнізму»; 4) розробив теорію «пострадянського суспільства» (теорію «рогатого зайця») – соціальну організацію, яка сформувалася як гібрид «радянізму» (комунізму), «західнізму» й національно-російського (дореволюційного) фундаменталізму.

5. О. Зінов'єв запропонував замість етики цінностей етику правил поведінки людей («зіновйогу»). Вони сформульовані як уроки, висновки з експерименту філософа, з його персонального «життя». Згідно з «зіновйогою», «нова людина» повинна вміти протистояти спокусам «надсуспільства», володіти високим рівнем самоконтролю, зберігати особисту гідність, не піддаватися загальній розбещеності, бути добросовісним працівником і жити багатим внутрішнім життям.

6. Авторству О. Зінов'єва належать постулати методології наукового пізнання «західністського надсуспільства»: 1) людина, як головний продукт еволюції, наділена властивостями, які не залежать від соціальних перетворень; 2) «соціальні проекти» підкоряються одним законам, а діяльність людей – іншим; 3) «закони комуністичного способу життя ті ж для всіх часів і народів»; «комунізм не виникає з капіталізму, він виникає з комунальних відносин»; 4) «існує наука пізнання об'єктивних законів буття й т. п.» та «існує наука руйнування»; 5) носієм соціальної еволюції виступає «комплекс» як «об'єднання параметрів» чи факторів (включає «економіку», «систему влади», «ідеологію», «правову систему» тощо), яке відповідає вимогам логічної повноти – необхідності й достатності; 6) соціальна система й соціальна організація формуються миттєво, але внаслідок збереження «людського матеріалу» й «геополітичних умов», у новій системі завжди присутні «важливі ознаки», близькі зруйнованій системі; 7) соціальні революції часто відбуваються не згідно з логікою руху від базису до надбудови, а згідно з протилежною логікою.

7. Зміна геополітичної ситуації, пов'язана зі зникненням суспільства «реального комунізму», спонукала О. Зінов'єва до вивчення природи сучасного західного суспільства. Під час перебування в еміграції філософ отримав можливість на практиці ознайомитися з реаліями «західністського надсуспільства», детально проаналізувати його особливості та виявити як істотні недоліки, так і переваги у порівнянні з суспільством «реального комунізму». Сучасне «західністське надсуспільство» розглядав як складне переплетіння ділових і комунальних відносин з явною тенденцією до посилення останніх. Суспільства західного типу склалися й виборили лідируюче становище в глобальному соціумі завдяки зусиллям «західноїдів», характерними рисами яких назвав практицизм, діловитість, обачність, конкурентоспроможність, винахідливість, здатність ризикувати, холодність, емоційну черствість, схильність до індивідуалізму, підвищене почуття власної гідності, прагнення до незалежності та успіху в справах, сумлінність у виконанні справи, публічність і театральність (атрактивність), відчуття переваги над іншими народами, схильність до управління людьми (сильніша, ніж в інших народів), до самодисципліни і самоорганізації, майже всі вони у тій чи іншій мірі побували у ролі загарбників і колонізаторів. Філософ довів, що «західнізм» трансформується в «західністське надсуспільство», яке проявляє себе через виникнення наддержави, надекономіки, грошового тоталітаризму; ця система наділена спроможністю й засобами управління величезними масами людей, здатна долати рамки національних держав, діяти у глобальних масштабах, знаходити адекватні відповіді на сучасні виклики і загрози.

8. Філософ розгледів і констатував початок найбільшого перелому в соціальній еволюції людства після закінчення Другої світової війни і який завершився до кінця

XX ст. Цей «перелом» відбувся на Заході, а на решту людства розповсюджується як «світова активність Заходу». Його основними характеристиками він назвав: 1) появу «глобального людинника (чогось середнього між початковим рівнем соціальності та її зрілим станом, певного стабільного утворення, на якому триматиметься вся соціальна система)» з атрибутами «надсуспільства», «наддержави», визнання світової ієрархії, влади управління; 2) глобальну «західнізацію» (американізацію) світу, яка постала в результаті перемоги Заходу над СРСР; 3) встановлення світового порядку під егідою західного світу; 4) майбутнє людства – не комунізм, а «західнізм»; 5) появу «надекономіки» як фундаменту формування «надсуспільства»; 6) революцію «всередині» еволюції західноєвропейської цивілізації, що привела до появи «сучасного Заходу». Назвав найважливіші внутрішньосистемні виклики успішному функціонуванню «західністського надсуспільства».

9. Історичними джерелами виникнення «західнізму» О. Зінов'єв назвав діловий, комунальний і людський. Він окреслив тенденцію до розростання сфери державності західних країн, спрогнозував неминучість занепаду Заходу, якщо «західністська» держава й надалі потужно поглинатиме плоди праці керованого ним суспільного організму. Систему управління «західністського надсуспільства» охарактеризував як ділову, пристосовницьку, гетерогенну, опосередковану й регульовальну. Сформулював принципи «західністського» управління: інспектувати лише ті «точки» керованого тіла, контроль над якими дає можливість контролювати усе тіло; зводити кількість таких точок до мінімуму; якщо контрольоване тіло нормально виконує життєві функції, не потрібно заважати йому надмірним контролем; не заважати некерованим явищам, якщо вони не шкодять справі; в усіх конфліктних ситуаціях віддавати перевагу інтересам справи. «Західністська» наддержава зростала частково на основі демократії (як її розвиток), частково на основі недемократичної частини державності (як заперечення демократії), частково з недержавних джерел (як явище недержавне).

10. Фундаментальним принципом життя «західноїдів» О. Зінов'єв назвав принцип «працювати на себе, розглядаючи усіх інших як середовище й засіб буття». Підкреслив, що їхні почуття зовнішньо вдавані, формальні, штучно перебільшені, завчені, неглибокі й нетривалі, співпереживання не перетворюється на щось принципово важливе та не породжує глибокі драми. Головним регулятором життєдіяльності, метою, контролером і наглядачем «західноїдів» О. Зінов'єв назвав гроші, в яких концентрується й символізується сутність життя «західноїдів». З перемогою «західнізму» виникли умови для «грошового тоталітаризму»: з форми соціальних відносин людей гроші стали самодостатньою сутністю, перетворивши людей у засіб власного буття. Зробив висновок, що більшість «західноїдів» не є вільними, вони

перебувають у стані вимушеності вчинків, стверджував, що вертикальна динаміка в західних країнах незначна, поставив під сумнів тезу про західне суспільство як суспільство рівних можливостей.

Ідеологію «західнізму» філософ ідентифікував як позагрупову, позакласову, загальну, що виникає, зберігається й поширюється як особливий і самостійний елемент суспільного устрою та є справою всього суспільства. Їй притаманне надмірне роздмухування суб'єктивного чинника, надмірне позиціонування ролі окремих осіб (особливо політичних і державних діячів), применшення, ігнорування й фальсифікація сутності та ролі об'єктивного чинника. Констатував мізерну роль релігії й церкви у країнах Заходу та в поведінці «західноїдів». О. Зінов'єв вважав винахід штучних («лицемірних») міжособистісних відносин одним із найважливіших досягнень «західнізму». Наслідком надлюдських відносин «західноїдів» назвав холодність, стриманість, байдужість до долі ближнього, дефіцит «душевності», самотність, відчуття непотрібності та інші явища західного способу життя.

11. На початку ХХІ ст. праці О. Зінов'єва набувають граничної актуальності, їхня ефективність як засобу розуміння соціальних процесів західного світу не підлягає сумніву. В осмисленні інтелектуальної спадщини вченого в Україні зроблені лише перші кроки. Важливе завдання представників вітчизняної інтелектуальної еліти полягає в тому, щоб результати праці відомого мислителя ввійшли до лекційних курсів і спецкурсів вузів, стали надбанням творчої інтелігенції, вчителів, студентів. Визначення сутності політичної концепції О. Зінов'єва в глобалізованому світі дозволяє не лише поглибити уявлення про різноманітні виміри (історичні, політико-ідеологічні, соціокультурні, ментальні) європейської дійсності другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст., посилити позиції вітчизняних суспільствознавчих дисциплін, здатних аналізувати і пояснювати новітні політико-владні й державотворчі явища та процеси, продукувати плідні наукові концепції, але й сприяє фіксації оптимістичного погляду на вироблення ефективних механізмів використання сукупного зарубіжного та вітчизняного демократичного досвіду в реформуванні політичної влади і системи державного управління в Україні, мінімізації реальних ризиків і оптимальному використанню гіпотетичних дивідендів від зробленого (але ще не всіма громадянами усвідомленого) європейського вибору України. Спираючись на ідеї О. Зінов'єва, можна спробувати змінити небезпечні вектори світової еволюції.

12. Потребують глибшого вивчення й концептуалізації: генеза багатоклітинкових утворень «західністського людинника»; причини і сутність нерівності в «західністському надсуспільстві»; сутність і злет знакової культури «західноїдів»; плата «західністського надсуспільства» за прогрес; «грошовий тоталітаризм» і його вплив на «західноїдів» і «незахідноїдів»; феномен колоніальної демократії та її світове поширення; проблема майбутнього «західноїдів» та інші.

Життя підтверджує правильність теоретичних положень, прогнозів та оцінок, сформульованих О. Зінов'євим: жодний із висновків його соціологічної теорії не спростований; стає все більш затребуваною його логічна система, ґрунтована на тому, що логіка повинна будуватися як теорія пізнавальних засобів, а не як гра у формальні системи; збуваються і його прогнози світового розвитку в ХХІ ст.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Дем'яненко Андрій. Олександр Зінов'єв : становлення ученого, письменника, громадянина (радянський період) / Андрій Дем'яненко // Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць. Випуск 42. – К., 2014. – С. 124-131.

2. Дем'яненко А. Олександр Зінов'єв : учений, письменник, громадянин (європейський і пострадянський періоди життя і творчості) / А. Дем'яненко // Історія науки і біографістика. Електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник. – 2014. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inb.dnsgb.com.ua/INB/2014-1/demyanenko.pdf>.

3. Дем'яненко Андрій. Професор Олександр Зінов'єв про характер і суспільні цінності «західноїдів» / Андрій Дем'яненко // Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць. Випуск 44. – К., 2014. – С. 158-165.

4. Дем'яненко Андрій. Учення про життє («зіновйога») професора О. Зінов'єва як успішна спроба порятунку в сучасному надсуспільстві / Андрій Дем'яненко // Наукові записки з української історії : Збірник наукових статей. – Вип. 36. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 154-161.

Публікації в наукових виданнях іноземних держав:

5. Демьяненко А. Б. Феномен отщепенства в жизненной, научной и литературной биографии профессора А. Зиновьева / А. Б. Демьяненко // Black Sea Scientific Journal of Academic Research Multidisciplinary Journal. – Tbilisi, Georgia, 2016. – January. – Volume 27. – Issue 01. – P. 16-20.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

6. Дем'яненко А. Сучасний український медіапростір як середовище реалізації свободи слова / Т. Прядко, А. Дем'яненко / Україна в сучасному світовому просторі. Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 04–05 лютого 2013 року). – ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2013. – 281 с. – С. 237-249.

7. Дем'яненко А. Геополітичне становище України : теоретичний аналіз / А. Дем'яненко, В. Гузич // Актуальні проблеми розвитку науки в контексті глобальних трансформацій інформаційного суспільства : зб. наук. статей за матер. І Всеукр. наук. конф. молод. вчен. та студ., 28–29 листопада 2013 р. / Наукове студентське товариство університету, Рада молодих учених університету. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – Вип. 1. – 474 с. – С. 370-375.

8. Дем'яненко А. Б. Олександр Зінов'єв : становлення особистості й формування світогляду / А. Б. Дем'яненко // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук. Матер. IV всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 15 липня 2014 р.) : у 2-х частинах. – Д. : ТОВ «Інновація», 2014. – Ч. 1. – 92 с. – С. 17-20.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

9. Дем'яненко А. Західна цивілізація / Б. Дем'яненко, А. Дем'яненко / Енциклопедичний словник символів культури України / За заг. ред. О. І. Потапенка та ін. – 6-е вид. – Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. – С. 277-284.

10. Дем'яненко А. Російська цивілізація / Б. Дем'яненко, А. Дем'яненко / Енциклопедичний словник символів культури України / За заг. ред. О. І. Потапенка та ін. – 6-е вид. – Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. – С. 693-703.

11. Дем'яненко А. Б. Професор Олександр Зінов'єв про систему навчання й виховання в «західністському надсуспільстві» / А. Б. Дем'яненко // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки. Збірник наукових праць. – Ізмаїл, 2016. – Вип. 34. – С. 42-48.

АНОТАЦІЇ

Дем'яненко А. Б. Історичні, політико-ідеологічні, соціокультурні й ментальні виміри європейської дійсності другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. в творах Олександра Зінов'єва. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2017.

Дисертація присвячена аналізу наукових праць, різножанрових творів і інтерв'ю О. Зінов'єва, спрямованому на виявлення історичних, політико-ідеологічних, соціокультурних і ментальних характеристик європейської дійсності другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. Визначено методологічний інструментарій дослідження, здійснено історичну реконструкцію становлення й розвитку інтелектуального простору О. Зінов'єва, виявлено історичні, політичні, соціокультурні та інші чинники формування ученого-логіка, соціального філософа й психолога, політолога, письменника-сатирика, поета, художника-графіка, громадянина. Досліджено сутність, філософський і прикладний виміри запропонованої філософом нової етики, представленої у вигляді конкретних правил «життя» людини у сучасному глобалізованому «надсуспільстві». Розкрито зміст наукової парадигми «західнізму», виявлено його характерні риси і відмінності в контексті компаративного аналізу з суспільством «реального комунізму». Розглянуто концепт «людинника» як базового в інтерпретації О. Зінов'євим різних аспектів життя «західністського надсуспільства», простежено наукові погляди філософа на державність і державне управління «західністського надсуспільства», з'ясовано евристичний потенціал наукового й публіцистичного спадку філософа для з'ясування сутності характеру й суспільних цінностей «західноїдів»; окреслено перспективні напрями подальшої наукової розробки досліджуваної проблеми.

Ключові слова: образ ученого, інтелектуальний простір ученого, європейська дійсність, наукові праці, наукова парадигма, літературні твори, західнізм, західноїд, західністське надсуспільство, «людинник», «західністська клітинка».

Демьяненко А. Б. Исторические, политико-идеологические, социокультурные и ментальные измерения европейской действительности второй половины 70-х годов ХХ в. – первого десятилетия ХХІ в. в произведениях Александра Зиновьева. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук за специальностью 07.00.07 – история науки и техники. – ДВНЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды». – Переяслав-Хмельницкий, 2017.

Диссертация посвящена анализу научных трудов, разножанровых произведений и интервью А. Зиновьева, направленному на выявление исторических, политико-идеологических, социокультурных и ментальных характеристик европейской действительности второй половины 70-х годов XX в. – первого десятилетия XXI в. Определен методологический инструментарий исследования, осуществлена историческая реконструкция становления и развития интеллектуального пространства А. Зиновьева, раскрыты особенности формирования и содержательного наполнения внутреннего и внешнего мира мыслителя, представлен образ ученого на фоне эпох (XX – первого десятилетия XXI в.). Жизненный путь А. Зиновьева представлен тремя радикально отличающимися периодами: советским (1922–1978), европейским (1978–1998) и постсоветским (новейшим русским, 1999–2006), эволюция его жизнедеятельности дифференцирована на десять (соответственно 6–3–1) этапов формирования и развития творческой индивидуальности авторитетного ученого с мировым именем и гражданина. Выявлены исторические, политические, социокультурные факторы формирования ученого-логика, социального философа и психолога, политолога, писателя-сатирика, поэта, художника-графика, гражданина.

Обоснована периодизация научной деятельности и литературного творчества А. Зиновьева, выделены «логико-философский» («собственно научный», до 1978 года); «критически-социологический» (1978–1985); «антиперестроечный» и «антизападнистский» (1985–1999); «прогностический» и «логический» этапы (1999–2006). Систематизированы разнообразные источники (монографии (по проблемам логики, философии, социологии, политологии, государственного управления), социологические романы, повести, эссе, художественная литература (поэзия, драматургия), научные и публицистические статьи, интервью, выступления на радио и телевидении, произведения изобразительного искусства), что позволило воссоздать целостную картину становления А. Зиновьева как ученого, писателя, художника, общественного деятеля, гражданина. Исследована сущность, философское и прикладное измерение предложенной философом новой этики, представленной в виде конкретных правил «жития» человека в современном глобализованном «сверхобществе».

Раскрыто содержание научной парадигмы «западнизма», выявлены его характерные черты и отличия в контексте компаративного анализа с обществом «реального коммунизма». Современное «западнистское сверхобщество» рассмотрено философом как сложное переплетение деловых и коммунальных отношений с явной тенденцией к усилению последних. Общество западного типа сложилось и смогло достичь лидирующего положения в глобальном социуме благодаря усилиям «западноидов», характерными чертами которых А. Зиновьев назвал практицизм, деловитость, осмотрительность, конкурентоспособность, изобретательность, способность рисковать, холодность, эмоциональную черствость, склонность к индивидуализму, повышенное чувство собственного достоинства,

стремление к независимости и успеху в делах, добросовестность в исполнении дела, публичность и театральность (атраaktivность), ощущение преимущества над другими народами, склонность к управлению людьми (сильнее, чем у других народов), к самодисциплине и самоорганизации, почти все они в той или иной степени побывали в роли захватчиков и колонизаторов.

Рассмотрен концепт «человеиника» (базовый в интерпретации А. Зиновьевым различных аспектов жизни «западнистского сверхобщества») как существование чего-то среднего между начальным уровнем социальности и ее зрелым состоянием, некоторых стабильных образований, на которых будет держаться вся социальная система. Кроме общих характеристик, присущих первичной социальной множественности (наличие совместной деятельности и вертикали управления), он обладает и дополнительными свойствами: жители «человеиника» живут общей исторической жизнью, из поколения в поколение воссоздавая себе подобных и структуру собственного объединения.

Прослежены научные взгляды философа на государственность и государственное управление «западнистского сверхобщества». Философ очертил тенденцию к разрастанию сферы государственности западных стран, спрогнозировал неизбежность упадка Запада, если «западнистское» государство и в дальнейшем будет мощно поглощать плоды труда управляемого им общественного организма. Систему управления «западнистского сверхобщества» А. Зиновьев охарактеризовал как деловую, приспособленческую, гетерогенную, опосредованную и регулировочную. Выяснен эвристический потенциал научного и публицистического наследия философа с целью определения сущности характера и общественных ценностей «западнидов». Продемонстрирована перспективность и практический смысл исследований философом исторических, политико-идеологических, социокультурных и ментальных характеристик «западнизма» и «западнидов» в контексте евроатлантической внешнеполитической ориентации современной Украины. Очерчены перспективные направления дальнейшей научной разработки исследуемой проблемы.

Ключевые слова: образ ученого, интеллектуальное пространство ученого, европейская действительность, научные труды, научная парадигма, литературные сочинения, западнизм, западнид, западнистское сверхобщество, «человеиник», «западнистская клетка».

Demyanenko A. B. Historical, political, ideological, socio-cultural and mental dimensions of European reality in the second half of the 1970s – the first decade of the XXI century in the works of Alexander Zinoviev. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.07 – History of Science and Technology. – SHEE «Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University». – Pereyaslav-Khmelnytsky, 2017.

Thesis is devoted to the analysis of Alexander Zinoviev's interviews and works of different genres, aimed at identifying the historical, political and ideological, socio-cultural and mental characteristics of European reality of the 1970s – the first decade of the XXI century. There were: defined the methodological tools of research; conducted a historical reconstruction of the formation and development of A. Zinoviev's intellectual

space; revealed the historical, political, socio-cultural and other factors shaping scientific logic of A. Zinoviev as a social philosopher, psychologist, analyst, writer and satirist, poet, graphic artist, citizen. The essence, philosophical and applied dimensions of the proposed by A. Zinoviev new ethics presented in the form of specific life rules for man in the modern globalized supersociety was examined. The content of the westernism concept was investigated, there was found its characteristics and differences in the context of comparative analysis with society of real communism. The concept of «humant hill» as base in the interpretation by Alexander Zinoviev various aspects of life in western supersociety was defined in thesis, there were also traced the philosopher's views on western statehood and governance; found heuristic potential of philosopher's academic and journalistic legacy which helps to found out the essence of the character and social values of western people; outlined perspective directions for the further scientific development of the investigated problem.

Keywords: scientist's image, scientist's intellectual space, European reality, scientific works, scientific paradigm, literary works, «westernism», «westernoid», «western supersociety», «humant hill», «westernistic cell».